

ЧИ ІСНУЄ ПРАВО НА РОЗПОРЯДЖЕННЯ ВЛАСНИМ ТІЛОМ?**DOES A RIGHT TO DISPOSITION YOUR OWN BODY EXIST?**

Пилипенко В.О., студентка II курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Сучасна модель суспільного життя не передбачає однаковості у всьому, а тому чимало людей прагнуть проявляти себе по-своєму, а також хочуть бути впевнені, що належать самі собі на 100%. Загострення смертельних хвороб фіксується по всьому світу, а тому не лише прагнення до самовдосконалення, а й реальна необхідність до розпорядження своїм тілом, зумовили появу нової концепції прав – соматичних прав, які передбачають наявність у людини права самостійно розпоряджатися своїм тілом, якщо це не шкодить іншим людям, а також не суперечать законодавству.

У статті досліджується питання щодо існування права на розпорядження власним тілом. Автор надає детальний аналіз та пояснення взаємозв'язку тіл, наголошуючи, що безліч актів людської поведінки не можуть відбуватися безвідносно до інших людей, а тому тіла взаємодіють між собою і зумовлюють таку ознаку, як динамічність. Автор робить висновок, що тіло має властивість змінюватись, а тому інколи воно може потребувати модернізації чи оновлення.

У статті наведений перелік визнаних соматичних прав, серед яких – право на евтаназію, аборт, трансплантацію органів, штучне запліднення, стерилізацію тощо. Автор наполягає на необхідності існування таких прав, демонструючи протилежні думки науковців із цього приводу.

Автор аналізує акти українського законодавства та надає перелік закріплених у них соматичних прав, а також вказує, що, крім законодавчо дозволених, існують і такі, що визнаються протиправними, наприклад евтаназія, проституція, клонування людини. Щодо останнього автор наголошує, що така діяльність заборонена світовою спільнотою задля захисту честі і гідності людини. На противагу українському законодавству, в статті наводяться приклади норм іноземного права, що дозволяють або забороняють ті чи інші види соматичних прав.

У статті зроблено власний висновок щодо можливості імплементації норм щодо евтаназії, з огляду на процеси, що відбуваються у світі. Дискусійним лишається питання про евтаназію для осіб, які страждають не фізично, а психологічно.

Автор наголошує на важливості рішень ЄСПЛ у справах про соматичні права, а тому наводить приклади із судової практики зазначеного органу.

Ключові слова: право на розпорядження тілом, тіло, соматичні права, аборт, евтаназія, трансплантація органів.

The modern model of social life does not provide for equality in everything, and therefore many people seek to express themselves in their own way, and also want to be sure that they belong to themselves 100%. Exacerbations of fatal diseases are occurring around the world, and therefore not only the desire for self-improvement, but also the real need to dispose of their body, led to the emergence of a new concept of rights – somatic rights, which provide a person the right to dispose of his body people, and do not contradict the law.

The article examines the question of the existence of the right to dispose of one's own body. The author provides a detailed analysis and explanation of the relationship of bodies, emphasizing that many acts of human behavior can not occur independently of other people, and therefore bodies interact with each other and cause such a feature as dynamism. The author concludes that the body has the ability to change, and therefore sometimes it may need modernization or renewal.

The article lists the recognized somatic rights, including: the right to euthanasia, abortion, organ transplantation, artificial insemination, sterilization, etc. The author insists on the need for such rights, demonstrating the opposing views of scholars on this issue.

The author analyzes the acts of Ukrainian legislation and provides a list of somatic rights enshrined in them, and also points out that in addition to legally permitted, there are those that are considered illegal, such as euthanasia, prostitution, human cloning. Regarding the latter, the author emphasizes that such activities are prohibited by the world community to protect human honor and dignity. In contrast to Ukrainian legislation, the article provides examples of foreign law that allow or prohibit certain types of somatic rights.

The article draws its own conclusion about the possibility of implementing the rules of euthanasia, given the realities of the processes taking place in the world. The issue of euthanasia for those who suffer not physically but psychologically remains debatable.

The author emphasizes the importance of ECtHR decisions in cases of somatic rights, and therefore gives examples from the case law of this body.

Key words: right to dispose of the body, body, somatic rights, abortion, euthanasia, organ transplantation.

Стільки років, скільки існує медицина, люди вивчають своє тіло і продукти своєї життєдіяльності, намагаючись зрозуміти, як влаштований і як працює людський організм. Однак до недавнього часу нікого не турбувало питання, кому ж цей біоматеріал належить, бо він не становив жодної комерційної або іншої цінності. Ситуація почала змінюватись в середині ХХ ст., коли вчені показали залежність багатьох захворювань від спадкових факторів. Щоб вивчити параметри цієї залежності, представники великих медичних центрів почали збір зразків клітин і тканин людини, створюючи перші біобанки. Така діяльність дала змогу не тільки дослідити закономірності виникнення і розвитку захворювань, але й вивести клітинні лінії для випробування різних ліків, а також зробила біобанк комерційно привабливим бізнесом, складовою частиною медичної й фармацевтичної індустрії. Це своєю чергою перетворило біозразки на об'єкти регулярної людської діяльності, що становлять чималу цінність і тому виступають предметом угод. Іншими словами, прогрес науки породив нові об'єкти права.

У зв'язку з цим питання про статус органів і тканин людини, а також продуктів її життєдіяльності після відділення від людського організму набуває значущості. За кордоном у цій області вже винесено чимале число судових рішень по приватних проблемах, що дало змогу теоретикам сформулювати на їх основі низку загальних положень, що в деяких країнах навіть вилилися в акти спеціального законодавства. Постає питання: чи можна говорити про право власності на власне тіло та про можливість розпорядження такою власністю?

Перш за все, варто зауважити, що значення поняття власності нині істотно відрізняється від того, що воно означало кілька століть назад.

Наші тіла з'являються і розвиваються в контакт з іншими тілами. Під час вагітності плід і мати ділять рідину і простір. Далі після народження дитина залежить від тіла матері, оскільки має потребу в харчуванні. Без тіла матері тіло дитини не вижило б. Мати має виконувати все те необхідне, чого потребує дитина. У літньому віці через хворобу або недієздатність знову тіло однієї людини може залежати

від тіл інших людей. Тіло людини, яка турбується про утриманців, може виконувати функції, які утриманець хотів би виконувати власним тілом. Цілий діапазон людських дій, які ми високо оцінюємо, говорить про взаємозв'язок наших тіл. У будь-яких діях, починаючи від сексуальних відносин до рукостискань, від спортивних змагань до масажу, багато тілесних задоволень проявляються у взаємодії з іншими тілами. Тому опис наших тіл просто як «наші» не в змозі пояснити, що в нашому житті тіла неминуче залежать один від одного і що навіть безліч задоволень життя ми отримуємо саме від взаємозв'язку наших тіл.

У цих міркуваннях можна йти далі. Наші тіла також пов'язані й зі світом, який нас оточує. Ми харчуємося продуктами природи, які потім виводяться з організму у вигляді виділень і сечі й повертаються в землю. Ми вдихаємо і видихаємо повітря. У наших тілах бактерії відіграють важливу роль у роботі нашого організму, їх різноманітність може бути поповнена ззовні. З усього цього випливає, що тіло варто розглядати не просто як єдиний статичний організм: воно постійно змінюється і взаємодіє зі світом навколо нас. Ми навіть ділимо той унікальний генетичний матеріал, отриманий від природи й переданий нашим дітям, із тваринним світом [1].

Тіло перестало бути якимось статичним станом, його варто розглядати як постійно мінливий складний організм. Можливості наших тіл постійно змінюються, оскільки клітини вмирають і в той же момент створюються нові.

Проблема тіла вимагає більшої ясності при будь-якому тлумаченні соціальної та політичної теорії. Проблема тіла займає центральне положення в будь-якій теорії влади і в будь-якому сучасному баченні громадянства і прав людини. Ми розглядаємо тіло в історичному контексті, в межах якого людське тіло диференціюється як ціле тіло (людина), його частини та частки. У патримоніальній державі у формі монархії передбачалися природні права на цілі частини людей. В умовах рабської праці тіла були типовою власністю держави в системі необмеженої влади. Сучасна держава стикається з діапазоном зовсім інших проблем. Із розвитком медичної науки на світовому ринку стало можливим виникнення продажу й обміну частинами тіла, наприклад нирками. З подальшим диференціюванням тіла (того, що ми називаємо частками) з'являються нові можливості для комерціалізації тіла через продаж патентів генетичного коду [2, с. 265].

У світлі цих міркувань доцільно стверджувати, що соматичні права людини, пов'язані зі змогою розпорядитися своїм тілом: здійснювати його «модернізацію», «реставрацію», «фундаментальну реконструкцію», змінювати функціональні можливості організму, проводити зміну статі, трансплантацію органів – можуть бути розцінені як відображення нормального обміну і взаємозалежності наших тіл, інших тіл та навколишнього світу. Прийняття органу від іншої людини – це тільки приклад мінливого природного характеру тіла. Однак перераховані дії з тілом мають проходити під контролем закону, завдання якого зводиться до захисту соматичних прав людини.

Розділ 2 Конституції України безпосередньо присвячений правам та свободам людини й громадянина, а стаття 28 є основою для існування права на розпорядження власним тілом, тобто кожна людина має право на власний розсуд розпоряджатися своїм тілом, якщо це не зачіпає права інших людей і не заборонено чинним законодавством [3].

Соматичні права тісно пов'язані з особистими правами в традиційному їх розумінні, адже вони безпосередньо пов'язані з людиною як субстанцією (тілесною і духовною). Серцевину особистісних прав становлять право на життя й гідність людини, право на свободу та особисту недоторканність, свобода совісті, які є базовими для особистісних прав і прав на розпорядження власним тілом зокрема.

Кожна людина має право розпорядитися своїми органами, тканинами, тілом як за життя, так і на випадок смерті з огляду на здійснення свого права на тілесну (фізичну) недоторканність. Не можна погодитися з думкою В.Н. Соловйова, що при здійсненні донорства громадянин відмовляється за своїм вільним розсудом від здійснення належних йому прав на нематеріальні блага без припинення останніх [4, с. 12]. На наш погляд, мова тут йде безпосередньо про здійснення (реалізацію) права на тілесну недоторканність у формі розпорядження своїми органами або тканинами. Причому не можна сказати, що в цьому випадку особисте немайнове право здійснюється в протиріччя з його призначенням.

О.Е. Старовойтова вказує, що в центрі сучасних правових спорів про тіло людини стоїть поняття власності на самого себе. Є серйозні відмінності між такими поняттями, як, наприклад, експлуатація можливостей сексуальної праці іншої людини (проституція), володіння тілами інших людей заради економічного виробництва (рабство) і продаж частин людського тіла для комерційної вигоди (ринок органів). Медичний ринок органів людського тіла, який сьогодні стає реальністю, є глобальним, конкурентоспроможним і значною мірою неконтрольованим. Проблема тіла займає центральне положення в будь-якій теорії влади і в будь-якому сучасному баченні громадянства і прав людини [5, с. 14]. Автор, щоправда, не дає відповіді, чи варто тіло розглядати як об'єкт права власності навіть після смерті його «правовласника».

Безперечно, право на розпорядження власним тілом є і становить важливий комплекс особистих прав людини. Такі права займають провідне місце в сучасному світі, де модернізація власного тіла – буденна річ, а пересадкою органів вже не здивувати світову спільноту. До числа прав на розпорядження власним тілом або так званих соматичних зараховують, наприклад, право на смерть (евтаназія), репродуктивні права так званого позитивного характеру (штучне запліднення) і репродуктивні права негативного характеру (аборт, стерилізація, контрацепція), сексуальні права, права людини розпоряджатися своїми тканинами й органами, право на зміну статі. Варто зазначити, що нормативно-правова регламентація відповідних суспільних відносин пов'язана із цілим комплексом морально-етичних і духовних проблем, тому що розглядані права відрізняються суто особистим характером і тісним взаємозв'язком із фізіологічною природою людини.

Правове регулювання права на розпорядження власним тілом в Україні можна окреслити такими положеннями:

- право на трансплантацію тканин закріплено в Законі України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині»;
- право на аборт (штучне переривання вагітності) закріплено в статті 50 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»;
- право на зміну або корекцію статевої належності передбачено статтею 51 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»;
- право на штучне запліднення та імплантацію ембріону передбачається в статті 48 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»;
- право на проведення стерилізації закріплено в статті 49 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»;
- право на донорство закріплено статтями 46–47 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»;
- право на зміну зовнішнього вигляду частково передбачено наказом МОЗ СРСР «Про заходи по поліпшенню косметологічної допомоги населенню»

Отож, багато можливостей щодо розпорядження своїм тілом передбачені в нормативних актах, проте є деякі заборони щодо визнаних соматичних прав. Зокрема, зако-

нодавчо заборонені евтаназія, проституція та клонування. Щодо першої й досі точаться суперечки. Чи необхідно надавати людині повноцінне право на життя, включаючи можливість розпорядження ним, чи припустимо вбивство людини за її проханням – ці питання варті окремого наукового дослідження [6, с. 24].

Закономірно не визнані такі права, як право на клонування людини, крім того, на міжнародному рівні прийнято рішення про заборону таких експериментів. Неоднозначно держави вирішують питання про легалізацію проституції: в одних країнах вона дозволена, в інших заборонена і карається законом, зокрема в Україні.

Навряд чи доречно говорити про «право» на смерть у контексті заохочення суїцидів. Водночас щодо евтаназії, тобто добровільного відходу з життя за допомогою сторонніх, не спостерігається однакового підходу.

Є країни, де евтаназія практикується, наприклад, Швейцарія, а є ті, де вона (активна і пасивна евтаназія) під заборону. У низці країн Європи, інших континентів легалізуються одностатеві шлюби, дозволяється усиновлення (удочеріння) дітей такими парами, більше стало інформації про зміну статі, в деяких державах прийнято рішення про включення в документи графі з зазначенням поряд із чоловічою та жіночою третьою статі. На службу до Збройних сил деяких західних країн стали приймати геїв, лесбіянок, трансгендерів [7, с. 50].

Як вже було зазначено, серед соматичних прав виділяють також право на смерть. Досить спірна позиція, якщо не зробити деякі застереження щодо цього «права». Вважаємо, що в перспективі було б доцільно тих осіб, які невиліковно хворі і відчувають муки, на їхнє прохання і після ґрунтовної консультації в медичному закладі передбачити в законодавстві таке право. Однак це питання потребує ретельного обговорення. В деяких країнах допускається евтаназія і для тих осіб, які відчувають не тільки фізичні, але й психологічні страждання. Тому не можна виключити в перспективі евтаназію і для тих, хто саме через емоційні переживання просить про це, наприклад, навіть для засуджених до довічного ув'язнення.

Значну увагу правам щодо розпорядження власним тілом приділяє і Європейський суд із прав людини, а через те, що рішення цього судового органу є джерелом права в Україні, доречно розглянути кілька справ, де ЄСПЛ захищає соматичні права.

Правові позиції ЄСПЛ щодо права на життя одержуваного в результаті штучного запліднення ембріона, супутніх біоетичних проблем, свободи розсуду держав у відповідній сфері викладені також у Постановках у справах «Діксон проти Сполученого Королівства» (оскаржена від-

мова в забезпеченні штучного запліднення, Суд встановив порушення ст. 8 Конвенції), «SH та інші проти Австрії» (оскаржується передбачена національним законодавством заборона використання донорських яйцеклітини та сперми для екстракорпорального запліднення, Суд не виявив порушення ст. 8 Конвенції), «Паррілла проти Італії» (оскаржується заборона на передачу ембріонів для проведення наукових досліджень, Суд не виявив порушення ст. 8 Конвенції) [8].

У справі «Lambert та інші проти Франції», яка стосувалася рішень державних органів припинити штучні харчування і гідратації, від яких повністю залежало виживання пацієнта, Суд констатував, що між державами-членами Ради Європи немає консенсусу щодо надання дозволу на припинення лікування, що штучно підтримує життя, попри те, що більшість держав все ж дозволяють це. У зв'язку з цим Суд зазначив, що хоча формальності, які супроводжують припинення лікування, є відмінними в різних державах, є консенсус щодо визначальної ролі волевиявлення пацієнта в прийнятті рішення, яким би не був спосіб його вираження. Тому Суд вважає, що в питаннях щодо закінчення життя, як і в плані порушення життя, державам треба уможливити розсуд не тільки про дозвіл або заборону на припинення лікування, яке штучно підтримує життя і супутніх формальностей, а й щодо способу врівноваження захисту права на життя пацієнта і права на повагу до його приватного життя та особистої автономії. Водночас Суд підкреслив, що ця можливість розсуду не є необмеженою, а тому суд залишає за собою можливість стежити за дотриманням державою своїх зобов'язань за статтею 2 Конвенції [9].

Таким чином, можна зробити висновок, що поява та розвиток принципово нового покоління прав людини, а саме права на розпорядження власним тілом, є фактом об'єктивним і dokonаним. Однак також доводиться констатувати, що інститут розвитку таких прав, його правове регулювання як в Україні, так і за кордоном є досить проблемними. По-перше, це пов'язано з особливостями прав, що входять у поняття «соматичні»; по-друге, досі з боку більшості громадян простежується негативне ставлення до присутності такого роду прав у людей; по-третє, недостатнє правове регулювання соматичних прав призводить до виникнення проблем у процесі практичної реалізації їх використання.

Законодавець не бере на себе відповідальність за розробку механізму їх практичної реалізації. Відповідно, цей інститут вимагає додаткового вивчення й осмислення, в тому числі з метою вироблення його наукового і загального нормативного вирішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Старовойтова О.Э. Тело и собственность. *Ленинградский юридический журнал*. 2015. № 4 (42). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/telo-i-sobstvennost-1> (дата звернення 03.09.20).
2. Стеценко С.Г. Біоюриспруденція як новий напрям правових наукових досліджень. *Публічне право*. 2013. № 3. С. 259–270.
3. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Соловьев В.Н. Гражданско-правовое регулирование отношений, возникающих при реализации конституционного права граждан на медицинскую помощь : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Красноярск, 1999. 25 с.
5. Старовойтова О.Э. Юридический механизм реализации и защиты соматических прав человека и гражданина в Российской Федерации: историко-правовой и теоретический анализ : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. 12.00.01. Санкт-Петербург, 2006.
6. Завальнюк В.В. Соматичні права людини з позицій юридичної антропології. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2011. Т. 10. С. 20–28.
7. Повалій С.І. Біоетичні аспекти правового розвитку соматичних прав людини. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. № 2. С. 49–54.
8. Защита репродуктивных прав в Европейском суде по правам человека. URL: <https://legascom.ru/notes/2892-zashchita-reproduktivnykh-prav-v-evropejskom-sude-po-pravam-cheloveka> (дата звернення 03.09.2020)
9. Дело «Ламберт и другие (Lambert and Others) против Франции» (жалоба N 46043/14). URL: <http://pravosudie.biz/049941> (дата звернення 03.09.2020)